

הארה והתפשטות ממנה מלוכשת בגוף. אבל לא באתי כאן להראות שתורת הנפש של חסידי חב"ד מתאימה לשיטות אחרות, אלא כוונתי רק להראות איך גם מתוך הקדמות אחרות לגמרי יכלה להגיע תורה זו לתפיסה שקרבתה למושג הבלתי מודע נראית לי גדולה. לא מקומן של השכבות הנפשיות חשוב כאן, אלא מהותן, ומבחינה זו ההגדרות שהבאתי כאן מספרי החסידים אינן מחוסרות עניין כלל וכלל.

נספח

הרשימו, ההיולי וקדמות השכל

אסתר ליבס

גילוי הבלתי מודע בראשית החסידות, שנעשה במאמר שלפנינו, קורא להרחבה ולהתעמקות נוספת על פי כתבים אחרים של ראשוני החסידים. כך מצאנו אצל ר' ברוך מקוסוב¹ שפירש בכיוון זה גם מושגים לוריאניים. בכתביו מתחבר המונח הפילוסופי היולי עם המונח הקבלי רשימו, ומקבל אף הוא משמעות פסיכולוגית דומה. כך הראיתי במחקר על הגותו של ר' ברוך מקוסוב.²

ההיולי, שבפילוסופיה האריסטוטלית מציין את החומר חסר הצורה בראשית הבריאה, מתאר כאן את המחשבה האמורפית הבלתי מגובשת, חסרת התוכן והבלתי מודעת. מחשבה שנרשמה בתודעה ואבדה, או התרשמות שעדיין לא קיבלה ביטוי וצורה.

המונחים אור ישר, אור חוזר, רשימו, צמצום וכו', והמונחים הסקוטאליים מ"ן (מים נוקבין), זיווג, עיבור ולידה, מונחים שבקבלת האר"י מתארים את הדינמיקה של הכוחות האלהיים בתהליך בריאת העולמות, עוברים תהליך של הפשטה בהגותו של ר' ברוך מקוסוב ובתפיסת החסידים בחוגו של המגיד בראשית החסידות. בתפיסה החדשה הם מתארים תהליכים של יצירה מחשבתית ורגשית: תהליכי למידה וחשיבה, היקשים, המצאות והברקות, היזכרות ושכחה, הרחקה, שיגעון ומוות. "כבר ידעת שכל מיני שפע של הרוחניים אינם אלא השכלות והשגות שכליות, וכשעילה משפעת לעלול זהו נקרא בטישה והכאה".³

הבטישה בתהליך החשיבה, היא הארה שבאה באור ישר כמכת ברק,⁴ ו"כעין

1 חסיד מחוגו של המגיד ממזריטש – כך גם מגדירו שלום במאמר שלפנינו.

2 ליבס, אהבה ויצירה, עמ' 109–126, 232–234; ליבס, החידוש. כיוון מחקרי פסיכולוגי מצוי גם במחקריהם של רון מרגולין, מקדש אדם, עמ' 199–201; מרדכי רוטנברג, קיום בסוד הצמצום: מודל התנהגותי לפי החסידות הקבלית, ירושלים תש"ן, עמ' 174–177; הנ"ל, פרד"ס הנפש, ירושלים תשנ"ו, עמ' 73–93; דבורה גמליאלי, פסיכואנליזה וקבלה, לוס אנג'לס תשס"ו, עמ' 318–324.

3 עמוד העבודה קצו ע"א.

4 בתיאור השגת הנבואה אצל הרמב"ם, מורה נבוכים, ווארשא תרל"ב, ה ע"ב.

ברק שהוא הערה פתאום,⁵ משאירה רישום ("רשימו") שהוא "היולי פעיל ויוצר", כפי שמגדיר אותו שלום במאמר שלפנינו, בניגוד לשכל ההיוליאני של הרמב"ם שנשאר, לדעתו, גם בהגותו של ר' ברוך מקוסוב "ענין כחני לבד".⁶ ואמנם כך מגדיר ר' ברוך את השכל ההיולי, אולם כשהוא מזהה אותו עם הרשימו, הופך מושג זה לכוח הארוטי שביסוד כל יצירה.⁷

הרשימו הוא חותם דיוקן האהוב בלב האהובה, הוא הגעגועים והתשוקה הנרשמת בגופה; "ייהיה בחי' מ"ן [=מים נוקבין]"⁸ לקבל בטישות, חקיקות, ציורים והשגות. הרשימו הוא ה"ציור... שנשאר חקוק בלבו",⁹ התמונה שנשארת בזיכרונו והיסוד שיוצר את רצף ההכרה: "בחי' הזכרון שזוכר לאחור הסתלקות תכונת אור הדבקות... וציור איכות האור וגודל השמחה שלו היא היא בחי' הרשימו של האור ההוא".¹⁰ "ואף בהתרחקו מנגדו ישאר הדיוקן בלבו הנקרא רשימו בכתבי האריז"ל... אז מכירו ותשוקתו ואהבתו גדולה אליו מאוד... כן יהיה הדיוקן הנחקק בלבו אשר עי"ז מכירו אח"כ, וזה נקרא הכרה".¹¹

הרשימו שבקבלת האר"י, הוא אחד המרכיבים של המבנה הקוסמולוגי (הוא היסוד שנשאר לאחור חזרת האור בתהליך בניית העולמות), הופך להיות "הרשימו שהיא ההכרה".¹² הוא הרושם שנטבע בנפש, הזיכרון והגעגועים היוצרים את הדו-שיח ואת הקשר המיסטי עם האל: "כי חיצו האהבה של הנפש מורים ומפלשים תוך הנפש השני בקרב איש ולב, עמוק מעבר לעבר. וכמו שאין הגוף של האהוב מעכב מלצאת מלבו חוטי האהבה, כן הגוף של הנאהב אינו מעכב מלכנס בו חוטי האהבה של האהוב".¹³ הרשימו הוא ההשתקפות של אלהים וצלמו בתוכנו – אלהים רושם ב"אור ישר" רשימה, "והנה עיקר האור והרשימו הם הצלם".¹⁴

על פי תפיסה אידאליסטית זו, המזהה את תהליך הבריאה עם תהליכי המחשבה, הרגש והתודעה, ההשגה האנושית נשפעת על האדם ב"אור ישר", היא מתגבשת

5 מגיד דבריו ליעקב נ ע"א (מהדורת רבקה ש"ץ, קפ).

6 עמוד העבודה קח ע"א.

7 כך גם אצל ר' נחמן מברסלב: "מהרשימו שנשאר מהביטול עי"ז נעשה התחדשות התורה" (לקוטי מוהר"ן סה, ד). האור המקיף (שם, כא) הוא הבלתי מודע, שבתהליך ההשגה עובר הפנמה (הופך לאור פנימי או, במונחים פילוסופיים, הופך מן ההיולי שבכוח להשגה בפועל). ניתן לומר שגם "אור שאין בו מחשבה" במחשבת נתן העזתי הוא הבלתי מודע.

8 עמוד העבודה קח ע"א-ע"ב. וברוח זו כותב ר' שמחה בונם אלטר מגור בספר מאמרי קודש, ירושלים תשנ"ד, שנאמרו בפרשת ויצא-תשל"ט: "כי יש געגועים וזה הרושם".

9 דב בר ממעזריטש, אור תורה, קארעץ תקס"ד, ד.

10 עמוד העבודה קפט ע"א.

11 לקוטי יקרים, לעמבערג תרכ"ה, כב ע"א.

12 מנחם מנדל מויטבסק, לקוטי אמרים, לעמבערג תרע"א, נב ע"ב.

13 עמוד העבודה ריז ע"א-ע"ב.

14 שם קפט ע"ב.

בתהליכי חשיבה שונים – התמקדות ("צמצום"), היקש ("זיווג"), תוכנה או תפיסה ("עיבור" concept) ועוד – לכלל העבודה והיצירה הדתית, היינו חידושי התורה והתפילה ("האור החוזר" העולה ומשתקף באלהות). השגות ותוכנות חדשות אלה הן גם מנגנונים שמגנים מפני איבוד הצלם, שיגעון, בלבול ומוות,¹⁵ והם מעניקים לאדם חיי נצח באלהות. יש כאן הבנה חדשה של החיים והזמן, וגם תפיסת הצמצום משתנה. הצמצום הוא לימוד והתרכזות, התמקדות וחידוד, פיסול ומתן צורה למה שהוא היולי – בניגוד לתפיסות הצמצום בקבלה, זו שעניינה טשטוש, עמעום והגבלה בתהליך ההאצלה, וזו המתוארת בקבלת האר"י כשאיפה פנימה (רגרסיה) של אור האיין-סוף.